

УДК 343.13

**ПОКАЗАННЯ З ЧУЖИХ СЛІВ
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ
HEARSAY EVIDENCE UNDER THE UKRAINIAN AND FOREIGN LEGISLATION**

Лушпієнко В.М.,
*аспірант кафедри правосуддя
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У статті розглянуто деякі проблеми правового регулювання використання показань із чужих слів як джерела доказів у кримінальному провадженні України. Автор звертається до нормативних джерел США та Англії, які мають багаторічний досвід його застосування. Висновок свідчить про необхідність вдосконалення положення українського законодавства про показання з чужих слів.

Ключові слова: джерела доказів, допустимість доказів, показання, показання з чужих слів, первинні пояснення.

В статье рассмотрены некоторые проблемы правового регулирования использования показаний с чужих слов как источников доказательств в уголовном производстве Украины. Автор обращается к нормативным источникам США и Англии, которые имеют многолетний опыт его применения. Сделан вывод о необходимости усовершенствования положений украинского законодательства о показаниях с чужих слов.

Ключевые слова: источники доказательств, допустимость доказательств, показания, показания с чужих слов, первичные объяснения.

The article deals with problems of legal regulation of the use of hearsay as the sources of evidences in the criminal proceedings of Ukraine. The author refers to the normative sources of the USA and England, which possess many years of experience of its application. The author concludes about the need to improve the provisions of Ukrainian legislation on hearsay.

Key words: sources of evidence, admissibility of evidence, testimony, hearsay evidence, primary explanation.

Постановка проблеми. Одним із завдань кримінального провадження, відповідно до ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [1], є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності за свою провину, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. Суд встановлює наявність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження на основі доказів, серед яких показання є найбільш пошире-

ним джерелом. Показання з чужих слів є чи не найдискусійнішим у колі фахівців видом джерел доказів, а також порівняно новим у системі джерел доказів в Україні. З огляду на це, особливу актуальність має звернення до проблем правового регулювання показань із чужих слів у кримінальному процесуальному праві України у контексті порівняння з аналогічним інститутом у державах, які мають багаторічний досвід його застосування.

Стан опрацювання. Закріплення показань з чужих слів як джерела доказів у Кримінальному процесуальному кодексі України від 13.04.2012 р. викликало широку наукову дискусію щодо його правової природи та доцільності. Ми звернулися до праць таких науковців: В.Г. Гончаренко, Г.Ф. Горський, Ю.М. Гро-

шевий, В.В. Король, М.М. Михеєнко, М.А. Погорецький, В.М. Тертишник, Д.О. Савицький, С.М. Стахівський, Л.Д. Удалова, І.Я. Фойницький, В.П. Шибіко, М.Є. Шумило, О.Г. Яновська. Однак на сьогодні залишається невирішеною низка проблем в частині правового регулювання показань із чужих слів.

Метою статті є аналіз положень КПК України щодо допустимості показань свідка з чужих слів як джерела доказів, а також виявлення його недоліків з урахуванням міжнародного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Необхідність виключення доказів, заснованих на чутках, під час ухвалення рішення у справі була вперше визнана в Англії в XIII ст. Це правило розвивалось протягом багатьох років, разом із визнанням необхідності забезпечення більшої надійності показань свідків. На початку XIX ст. увага правників переключилася на визначення меж цього правила і формулювання винятків із нього. На цьому етапі формуються два основних підходи: за одним, всі докази, засновані на чутках, мали бути виключені, крім випадків їх допустимості; за іншим, ці докази, за загальним правилом, визнаються допустимими, крім виключних випадків [2, с. 566–567]. На сьогодні домінуючим у державах як загальної, так і континентальної системи права є перший підхід. Саме такий підхід використовується і в Україні, хоч він однозначно не закріплений.

Показання є одним із процесуальних джерел доказів, відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України. Під показаннями розуміють відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, які мають значення для цього кримінального провадження (ч. 1 ст. 95 КПК України). За загальним правилом, особа дає показання лише щодо фактів, які вона сприймала особисто, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом (ч. 5 ст. 95 КПК України). Крім того, суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманих у порядку, передбаченому ст. 225 КПК (ч. 5 ст. 95 КПК України). Зазначені положення спрямовані на забезпечення надійності і переконливості доказів, зменшення суб'єктивних факторів впливу, адже у разі сприйняття показань із первинного джерела інформації зводиться до мінімуму кількість носіїв фактичних даних, а також їхніх інтерпретаторів [3, с. 274]. Винятком із цього правила є положення ст. 97 КПК України, що закріплює умови допустимості показань із чужих слів. З метою вираження їх як винятку із загального правила про недопустимість доказів, заснованих на чутках і припущеннях, варто доповнити відповідним положенням ст. 88 КПК України, яка встановлює недопустимість доказів та відомостей, які стосуються особи підозрюваного, обвинуваченого.

Таке джерело доказів відоме кримінальному процесуальному законодавству більшості іноземних держав. Найбільш розробленою і науково обґрунтованою є теорія допустимості показань

із чужих слів як доказів у кримінальній процесуальній науці США та Англії (hearsay evidence), де правила про їх допустимість також сформульовані як виняток із загальних правил. Доцільно провести оцінку положень національної конструкції показань свідка із чужих слів через призму порівняння з теоретичними і нормативними положеннями саме цих держав. Так, джерелом для дослідження правил про аналогічні джерела доказів у США є Федеральні Правила про Докази (Federal Rules of Evidence) [4] (далі – Правила США), які застосовуються федеральними судами; в Англії – це Закон про кримінальне правосуддя (Criminal Justice Act 2003) (далі – Закон Англії) [5].

Відповідно до ч. 1 ст. 97 КПК України, показаннями з чужих слів є висловлювання, здійснене в усній, письмовій або іншій формі, щодо певного факту, яке ґрунтується на поясненні іншої особи. В українському законодавстві ідеться саме про показання, яке є окремим джерелом доказів, отримане з чужих слів. Тоді як в США і деяких інших англословних державах вживається поняття «hearsay evidence» або «hearsay», яке дослівно можна перекласти як «докази, засновані на чутках» або «чутки». Хоч український аналог «показання з чужих слів» не відображає повною мірою зміст цих понять, у цій статті ми будемо використовувати їх як синоніми.

Як уже було зазначено, у кримінальному процесуальному праві як США, так і Англії закріплена заборона свідчення з чужих слів. Водночас право обох держав закріплює численні винятки та умови визнання їх допустимими. Відповідно до ст. 8 Правил США, доказ, заснований на чутках, – це твердження («statement»), відмінні від показань заявника («declarant») під час слухання справи, які представлені для того, щоб довести істинність положення, про яке йдеться у відповідному твердженні. Такі докази включають усні і письмові твердження, а також невербальні дії, якщо вони передбачають твердження.

Подібне розуміння цього виду доказу існує і в Англії. При чому в Законі про кримінальне правосуддя передбачено два аспекти: загальну заборону використання відомостей, джерело походження яких невідоме і які не можуть бути перевірені за допомогою перехресного допиту; а також право свідка не надавати будь-яких свідчень у передбачених законом випадках.

Тож відзначимо недосконалість визначення, яке містить КПК України. Поширеним як в Україні, так і в іноземних державах, є подання саме письмових доказів через свідків, які дають свідчення про достовірність відомостей у цих матеріалах. Натомість, визначення, яке міститься у ч. 1 ст. 97 КПК України (словосполучення «яке ґрунтується на поясненні іншої особи») не дає однозначну відповідь на те, чи охоплюються таким джерелом доказів показання свідка про зміст документа, який він читав, але не є його автором, а також надані свідком так звані «бізнес-документи» (договори і т. п.), безпосередні автори яких не викликаються як свідки.

Також оскільки, відповідно до ч. 1 ст. 95, показання – це, перш за все, відомості, такий термін варто застосувати і щодо видової категорії – показань із чужих слів. Крім того, цей термін є ширшим, адже «висловлювання» означає «передавати словами (думки, почуття і т. ін.)» [6, с. 489]; у статті ж йдеться про усну, письмову та іншу форму висловлювання. З огляду на це, пропонуємо викласти ч. 1 ст. 97 КПК у такій редакції: «Показаннями з чужих слів є відомості, які надаються в усній, письмовій або іншій формі, щодо певного факту, яке ґрунтується на твердженні, зробленому іншою особою в усній чи письмовій формі».

У показаннях свідка з чужих слів закладена ненадійність і велика ймовірність їх помилковості, адже така особа виступає своєрідним ретранслятором сприйняття та пам'яті іншої особи. З огляду на це, противники цієї процесуальної конструкції вказують на небезпеку їх фальсифікації, наслідком чого може бути неправомірне рішення суду. У практиці США гарантіями того, що показання свідка достовірні, є публічне складення ним присяги (клятви), а отже, усвідомлення можливості відповідальності за лжесвідчення; здійснення безпосереднього допиту свідка дає можливість суду та присяжним спостерігати за його емоціями, виразом обличчя; проведення перехресного допиту сприяє виявленню розходжень у свідченнях тощо. Щодо показань із чужих слів дія таких гарантій є обмеженою. Відзначимо, що відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 87 КПК України порушення права на перехресний допит є одним з істотних порушень прав та свобод людини, наслідком яких є недопустимість отриманих у результаті доказів.

З іншого боку, показання, засновані на чутках, у певних випадках мають велике значення для встановлення істини у справі, будучи «найкращим доступним» джерелом доказів [7, с. 23], зокрема в разі відсутності чи обмеженої кількості первинних доказів, а також необхідності усунення сумнівів в їх надійності, втрати можливості отримати докази з первинного джерела, їх використання для встановлення місцезнаходження інших прямих доказів тощо. Англійські судді XIX ст. Меллор і Кромптон вказували на допустимість будь-яких доказів, якщо вони сприяють встановленню істини, незалежно від дотримання форми доведення [8, с. 86–100]. Наявні у законодавстві США та Англії винятки із загального правила про недопустимість доказів, заснованих на чутках, є диспозитивними і залежать від розсуду суду у справі з урахуванням конкретних обставин і умов, оцінка яких проводиться з урахуванням принципів справедливості та розумності.

Загалом ст. 97 КПК України встановлює три винятки з правила про недопустимість показань із чужих слів: 1) незалежно від можливості допитати особу, яка надала первинні пояснення, у виняткових випадках такі показання є допустимим доказом згідно з іншими правилами допустимості доказів (ч. 1 ст. 97); 2) сторони погоджуються визнати їх доказами (ч. 4 ст. 97); підозрюваний, обвинувачений

створив або сприяв створенню обставин, за яких особа не може бути допитана (ч. 5 ст. 97).

Суд в Україні має право визнати допустимим доказом показання з чужих слів незалежно від можливості допитати особу, яка надала первинні пояснення, у виняткових випадках, якщо такі показання є допустимим доказом згідно з іншими правилами допустимості доказів. Такі докази мають, насамперед, відповідати вимогам, викладеним у ст.ст. 84–89 КПК, а також спеціальним вимогам. Існування особливих правил оцінки допустимості показань із чужих слів зумовлено тим, що в них закладена велика вірогідність бути помилковими, адже їх зміст залежить від загальних закономірностей передачі і суб'єктивного сприйняття інформації [3, с. 274]. Під час прийняття цього рішення суд зобов'язаний враховувати низку визначених у Кодексі факторів, до яких належать: значення пояснень і показань, у разі їх правдивості, для з'ясування певної обставини і їх важливість для розуміння інших відомостей; інші докази щодо питань, передбачених пунктом 1 цієї частини, які подавалися або можуть бути подані; обставини надання первинних пояснень, які викликають довіру щодо їх достовірності; переконливість відомостей щодо факту надання первинних пояснень; складність спростування пояснень, показань із чужих слів для сторони, проти якої вони спрямовані; зіставлення показань із чужих слів з інтересами особи, яка надала ці показання; можливість допиту особи, яка надала первинні пояснення, або причини неможливості такого допиту (ч. 2 ст. 97 КПК України).

На наш погляд, більшість обставин викладено досить загально, а тому мають бути розтлумачені вищим судом на основі практики застосування. Наприклад, Правила США закріплюють понад 20 детально розроблених умов: заява з чужих слів, визнана сторонами; ділові папери (наприклад, бухгалтерські книги); висловлювання в стані емоційного збудження чи зроблені під миттєвим враженням; заява вмираючої особи про причини смерті тощо. Закон Англії закріплює такі випадки допустимості показань, заснованих на чутках: людина, яка зробила заяву, на якій засновані показання свідка, не може з'явитися в суд і дати свідчення як свідок; заява була зроблена в бізнес-документі або професійному документі; являє собою особливий тип заяви, яка була зроблена до давання показань у суді свідком і яку було визнано допустимою. В англійській практиці під час оцінки юридичної сили показань із чужих слів до уваги береться також те, чи є джерелом таких показань відомості з перших рук або з більш віддалених джерел [7, с. 71].

У ст. 97 КПК України встановлені випадки, коли суд має право визнати неможливим допит особи: вона відсутня під час судового засідання внаслідок смерті або через тяжку фізичну чи психічну хворобу; відмовляється давати показання в судовому засіданні, не підкоряючись вимозі суду дати показання; не прибуває на виклик до суду, а її місцезнаходження не було встановлено шляхом проведення

необхідних заходів розшуку; перебуває за кордоном та відмовляється давати показання (ч. 3 ст. 97 КПК). Деякі вчені вказують на необхідність перегляду цих підстав. Зокрема, п. 1 ч. 3 ст. 97 КПК зазначає змогу свідка, який дає показання з чужих слів, посилатися на висловлювання психічно хворої людини. Проте багато психічних захворювань пов'язані із порушенням здатності усвідомлювати чи оцінювати реальність, що свідчить про крайню ненадійність показань зі слів такої людини [9]. Однак зазначена підстава цілком відповідає практиці іноземних держав, адже в ній йдеться саме про фізичний чи психічний стан у період судового розгляду справи. Проте деякі із зазначених підстав, на наш погляд, не передбачають неможливості допиту свідка. Такими обставинами є відмова давати показання в судовому засіданні, не підкоряючись вимозі суду дати показання, а також перебування за кордоном та відмова давати показання.

У ст. 8 Правил США встановлені такі критерії недоступності (відсутності) свідка-заявника: звільнений постановою суду на підставі привілеї від дачі показань щодо предмета заяви; наполягає на відмові від давання показань з предмету заяви, незважаючи на розпорядження суду зробити це; посилається на забудькуватість щодо предмета заяви; не може бути присутнім або давати показання через смерть або наявного фізичного або психічного захворювання або нездоров'я; відсутній на слуханні, і свідок, що представляє заяву, був не в змозі забезпечити присутність самого заявника (або в разі винятків із правила про неприпустимість показань із чужих слів) у встановленому порядку або в інший розумний спосіб.

У Законі Англії також встановлені випадки, коли свідок розглядається як недоступний: особа померла; особа не може бути свідком через його фізичний або психічний стан; особа перебуває за межами Сполученого Королівства, а забезпечення його присутності не відповідає практичній розумності; особу не можуть знайти, хоча таких кроків було вжито; через страх особа не дає (або не продовжує давати) усні свідчення під час розгляду, або взагалі, або в зв'язку з предметом заяви, і суд дозволяє лишити його заяву як доказ (секція 116).

З огляду на міжнародний досвід, пропонуємо закріпити такі обставини, які свідчать про неможливість допиту особи: 1) відсутня під час судового засідання внаслідок смерті або через наявну тяжку фізичну чи психічну хворобу; 2) відмовляється давати показання в судовому засіданні через страх; 3) не прибуває на виклик до суду, а її місцезнаходження не було встановлено шляхом проведення необхідних заходів розшуку; 4) перебуває за кордоном, а забезпечення її присутності не відповідає практичній розумності.

Згідно з ч. 4 ст. 97 КПК України, суд може визнати доказами показання з чужих слів, якщо сторони погоджуються визнати їх доказами. Сторонами кримінального провадження з боку обвинувачення є слідчий, керівник органу досудового розслідування,

прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених цим Кодексом; а з боку захисту – підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники (п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК).

Особливе місце в англійському праві займає визнання вини обвинуваченого, яке було повідомлене третім особам, зокрема посадовій особі правоохоронних органів. Умовами їх допустимості є добровільність такої заяви та дотримання прав цієї особи. Відповідно ж до ч. 7 ст. 97 КПК України, у будь-якому разі не можуть бути визнані допустимим доказом показання з чужих слів, якщо вони даються слідчим, прокурором, співробітником оперативного підрозділу або іншою особою стосовно пояснень осіб, наданих слідчому, прокурору або співробітнику оперативного підрозділу під час здійснення ними кримінального провадження. Вважаємо, що в умовах українських реалій таке положення є цілком виправданим.

Використання показань свідка з чужих слів відбувається відповідно до правил застосування непрямих доказів, зокрема, лише в сукупності з прямими доказами вони можуть визнаватися достатніми для прийняття судового рішення [3, с. 275]. Так, ч. 6 ст. 97 КПК України встановлює, що показання з чужих слів не може бути допустимим доказом факту чи обставин, на доведення яких вони надані, якщо показання не підтверджується іншими доказами, визнаними допустимими згідно з правилами, відмінними від положень ч. 2 цієї статті.

Показання свідків з чужих слів визнаються допустимими за деяких обставин і у практиці ЄСПЛ. Зокрема, умовою допустимості непрямих доказів Суд визнавав те, що за конкретних обставин їх використання не є несправедливим. Умовою допустимості показань свідків, як правило, є можливість обвинуваченого провести перехресний допит свідків обвинувачення. Однак у низці рішень (наприклад, *Bocos-Cuesta v. The Netherlands*; *Mild and Virtanen v. Finland*) ЄСПЛ вказував на те, що ст. 6.3 (d) Конвенції вимагає можливості перехресного допиту свідків тільки в тому разі, коли показання відіграють основну або вирішальну роль в ухваленні рішення. Таке обмеження пов'язане із тим, що в їх змісті не виключено надмірну частку суб'єктивності. Як правило, засудження не має бути засноване на показаннях свідка, якому обвинувачений не мав можливості поставити запитання на досудовій стадії, коли свідок давав показання, або на більш пізній стадії процесу [11].

Висновки. Отже, за загальним правилом показання з чужих слів є недопустимими доказами у кримінальному провадженні як України, так і розглянутих нами держав. Однак, враховуючи те, що показання свідка з чужих слів за деяких умов є необхідним джерелом доказів, у кримінальному процесуальному праві вста-

новлюються винятки із цього правила. Наявна в КПК України юридична конструкція потребує деяких удосконалень. Наявні у кримінальному процесуальному праві США та Англії винятки, пов'язані із допустимістю доказів, заснованих на чутках, є детально розробленими як на рівні нормативних актів, так і тривалої практики судів. Такі винятки враховують широке коло обставин та умов, які можуть свідчити про надійність таких джерел доказів.

Положення ж ст. 97 КПК України є невинуватим і неповним. Так, обставини, які враховує

суд під час визнання показань із чужих слів допустимими, викладено досить загально, а тому мають бути розтлумачені вищим судом на основі практики застосування. Потребують перегляду також обставини, які свідчать про неможливість допиту особи. Власне ж визначення показань з чужих слів у ч. 1 ст. 97 КПК пропонуємо викласти у такій редакції: «Показаннями з чужих слів є відомості, які надаються в усній, письмовій або іншій формі, щодо певного факту, яке ґрунтується на твердженні, зробленому іншою особою в усній чи письмовій формі».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10. – Ст. 88.
2. Tapper. C. Cross and Tapper on Evidence. – Oxford University Press, 1995. – 721 p.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / [О. Бандурка, Є. Блажівський, Є. Бурдоль та ін.]; за заг. ред. В. Тація, В. Пшонки, А. Портнова. – Х.: Право, 2012. – 768 с.
4. Federal Rules of Evidence, as amended to December 1, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.law.cornell.edu/rules/fre>.
5. Criminal Justice Act 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/44/contents>.
6. Словник української мови: в 11 т. / [ред. кол. І. Білодід (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1: А–В [ред. П. Горецький, А. Бурячок, Г. Гнатюк, Н. Швидка]. – К.: Наукова думка, 1970. – 799 с.
7. The Law Commission Report on «Evidence in criminal proceedings: hearsay and related topics» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lawcom.gov.uk/wp-content/uploads/2015/03/lc245_Legislating_the_Criminal_Code_Evidence_in_Criminal_Proceedings.pdf.
8. Уголовный процесс западных государств / Головки Л., Гуценко К., Филимонов Б.; Под ред. Гуценко К. – М.: Зерцало-М, 2001. – 480 с.
9. Ляш А. Показання з чужих слів: норма, яка підлягає виключенню з КПК України // Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації Української держави» (20–21 травня 2015 р., м. Київ) / Укладачі: І. Голосніченко, Т. Чепульченко, В. Пряміцин. – 240 с.
10. Criminal Evidence: Hearsay // Administration of Justice Bulletin No. 2013/08. – October 2013. – 37 с.
11. Case of Mild and Virtanen v. Finland Application nos. 39481/98 and 40227/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&id=890763&Site=COE&direct=true>